

ΧΡΟΝΙΕΣ ΠΟΥ ΣΗΜΑΔΕΨΑΝ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1936

Η επιβολή της δικτατορίας Μεταξά

Μανόλης Κούμας

ΜΕΤΟΙΧΜΙΟ

Περιεχόμενα

Πίνακας βραχυγραφιών.....	9
Εισαγωγή	11
Η άνοδος του αναθεωρητισμού.....	17
«Η επιδημία των δικτατορικών τάσεων» και η κρίση των θεσμών	56
Παλινόρθωση και déjà vu.....	84
Το αποτακτικό ζήτημα	109
Οι εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936.....	133
«Ζήτω ο Βασιλεύς!».....	149
Πρωθυπουργός άνευ κόμματος.....	186
Ο «κομμουνιστικός κίνδυνος»	209
Προς την 4η Αυγούστου.....	236
Γιατί δικτατορία;.....	263
Η εδραίωση του νέου καθεστώτος.....	275
Ήταν το καθεστώς Μεταξά φασιστικό;.....	291
Πηγές και βιβλιογραφία.....	309
Ευρετήριο κύριων ονομάτων	323

Η άνοδος του αναθεωρητισμού

Σάββατο 1η Αυγούστου 1936. Το Ολυμπιακό Στάδιο του Βερολίνου, κατάμεστο από 90.000 θεατές, είναι έτοιμο να υποδεχθεί τους ενδέκατους Ολυμπιακούς Αγώνες. Λίγα λεπτά πριν από τις 4:00 μ.μ. ο Αδόλφος Χίτλερ φθάνει στο στάδιο υπό τους ήχους της όπερας Τανχόιζερ του Ρίτσαρντ Βάγκνερ. Η κάμερα της Λένι Ρίφενσταλ ακολουθεί κάθε βήμα του Γερμανού καγκελάριου – η ευκαιρία που προσφέρουν οι αγώνες για την προβολή του ναζιστικού καθεστώτος δεν πρέπει να χαθεί. Πρώτη, στις 4:14 μ.μ., εισέρχεται η ελληνική αποστολή με επικεφαλής τον αειθαλή ολυμπιονίκη Σπύρο Λούη, ο οποίος προσφέρει στον Γερμανό δικτάτορα κλαδί ελιάς – αιώνιο σύμβολο ειρήνης. Ακολουθούν οι Αιγύπιοι, οι Αφγανοί, οι Αργεντινοί, οι Αυστραλοί, οι Βέλγοι. Υπολογίζεται ότι την ημέρα εκείνη παρέλασαν πάνω από 3.600 αθλητές και τεχνικό προσωπικό, εκπροσωπώντας 49 έθνη.¹ Η ατμό-

---

1 Christopher Hilton, *Hitler's Olympics: The 1936 Berlin Olympic Games*, Stroud: Sutton Publishing, 2006, σσ. 103-118· Anton Rippon, *Hitler's Olympics: The Story of the 1936 Nazi*

σφαιρα στη γερμανική πρωτεύουσα είναι πανηγυρική, η γερμανική κυβέρνηση διαβεβαιώνει, σε κάθε ευκαιρία, τη διεθνή κοινότητα για τις φιλειρηνικές της διαθέσεις και σχεδόν τίποτα δεν προμηνύει ότι τρία χρόνια αργότερα θα ξεσπάσει ένας νέος παγκόσμιος πόλεμος. Ή μήπως όχι;

Σάββατο 7 Μαρτίου 1936. Λίγους μήνες πριν από την έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων γερμανικές δυνάμεις κινήθηκαν στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας, στα σύνορα με τη Γαλλία, παραβιάζοντας όχι μόνο τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (18 Ιουνίου 1919), αλλά και το Σύμφωνο της Ρηνανίας, που υπέγραψαν στο Λοκάρνο της Ελβετίας τον Οκτώβριο του 1925 η Ιταλία, η Γερμανία, η Γαλλία, η Βρετανία και το Βέλγιο. Πρόσχημα για αυτή τη γερμανική ενέργεια υπήρξε η επικύρωση της Συνθήκης Αμοιβαίας Βοήθειας μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης (ΕΣΣΔ) και της Γαλλίας (η συνθήκη είχε υπογραφεί στις 2 Μαΐου 1935) από τη γαλλική Βουλή τον Φεβρουάριο του 1936. Μολονότι η επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας συνοδεύτηκε από νέες «ειρηνόφιλες» προτάσεις εκ μέρους της Γερμανίας, η απόφαση του Χίτλερ

Games, Barnsley: Pen and Sword, 2012, σσ. 120-125.

να αγνοήσει τη διεθνή νομιμότητα και να προχωρήσει μονομερώς στην αναθεώρηση του μεταπολεμικού status quo δημιουργούσε εύλογους προβληματισμούς στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες.

Η επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας δεν συνιστούσε την πρώτη «ανοικτή» παραβίαση της Συνθήκης των Βερσαλλιών εκ μέρους του Βερολίνου. Εξάλλου, η αναθεώρηση του μεταπολεμικού καθεστώτος δεν αποτελούσε στόχο μόνο της ναζιστικής Γερμανίας. Ήδη οι κυβερνήσεις της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (1919-1933) είχαν προβεί σε ανάλογες παραβιάσεις (όπως, π.χ., με τη Συνθήκη του Ραπάλλο με την ΕΣΣΔ, με την οποία η Ράιχσβερ απέκτησε τη δυνατότητα να εκπαιδεύει το στρατιωτικό της δυναμικό σε σοβιετικό έδαφος), ενώ το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920 ο θεωρούμενος ως «μετριοπαθής» υπουργός Εξωτερικών Γκούσταβ Στρέζεμαν σχεδίαζε τη μεταβολή των ανατολικών συνόρων της Γερμανίας.² Σε αντίθεση όμως με τους προκατόχους του στην καγκελαρία, ο Φύρερ επεδίωκε την απαλλαγή της Γερμανίας από τα «δεσμά» των συνθηκών ειρήνης, όχι

---

2 Jonathan Wright, «Stresemann and Locarno», *Contemporary European History* 4:2 (1995), σσ. 109-131.

μέσω της διπλωματικής οδού (δηλαδή σε συνεννόηση με τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις) αλλά μέσω της προσφυγής στην ένοπλη βία, εκτός των άλλων για να καταδείξει και την «ανωτερότητα της Αρίας φυλής». Εξάλλου, ο ηγέτης του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος είχε εγκαίρως ενημερώσει για τις προθέσεις του την ηγεσία των γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων τον Φεβρουάριο του 1933, λίγες μόλις ημέρες μετά την άνοδό του στην εξουσία.

Το 1933-1936 ο Χίτλερ προχώρησε σε μία «βήμα προς βήμα» μονομερή παραβίαση των συνθηκών ειρήνης, δοκιμάζοντας τις αντοχές του διεθνούς συστήματος και τεστάροντας τις αντιδράσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Τον Οκτώβριο του 1933 ανακοίνωσε την αποχώρηση της Γερμανίας από την Κοινωνία των Εθνών και από τη Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού. Τον Ιούλιο του επόμενου έτους Γερμανοί και Αυστριακοί εθνικοσοσιαλιστές δολοφόνησαν τον Αυστριακό καγκελάριο Ένγκελμπερτ Ντόλφους, σε μια αποτυχημένη προσπάθεια να επιφέρουν την πραξικοπηματική ένωση της Αυστρίας με τη Γερμανία (το περίφημο Άνσλους – Anschluss). Τον Μάρτιο του 1935 το Βερολίνο ανακοίνωσε την επαναφορά της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας και την επανασύσταση της Λου-

φτβάφε, ενώ λίγους μήνες αργότερα, τον Ιούλιο, η Γερμανία και η Βρετανία υπέγραψαν Ναυτικό Σύμφωνο, το οποίο επέτρεπε στους Γερμανούς να ναυπηγήσουν πολεμικά πλοία επιφανείας συνολικού εκτοπίσματος ίσου με το 35% του Βασιλικού Ναυτικού. Επομένως, η επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας, τον Μάρτιο του 1936, ήταν ένα ακόμα βήμα προς την κατεύθυνση της αναθεώρησης της Συνθήκης των Βερσαλλιών.³

Η διεθνής συμπεριφορά του Γερμανού καγκελάριου έως τα μέσα της δεκαετίας του 1930 ήταν επόμενο να προκαλέσει την ανησυχία των άλλων Μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων, παρά το γεγονός ότι η Γερμανία δεν θεωρούνταν ακόμη απειλή για την παγκόσμια ειρήνη – η αντίληψη αυτή εδραιώθηκε μόλις το 1938. Σε κάθε περίπτωση, η Βρετανία, η Γαλλία και η Ιταλία έδειξαν αρχικά έτοιμες να συνεργαστούν ώστε να αναχαιτίσουν τα γερμανικά σχέδια. Αυτός ήταν ο διακηρυγμένος στόχος τους όταν τον Απρίλιο του 1935 συγκρότησαν το «μέτωπο της Στρέζας». Στις

---

3 Klaus Hildebrand, *The Foreign Policy of the Third Reich*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1973, σσ. 24-42· Ian Kershaw, *Hitler, 1936-1945: Nemesis*, London and New York: Penguin, 2000, σσ. 18-23.

αρχές όμως του 1936 φάνηκε ότι οι τρεις «ενδιαφερόμενες» Δυνάμεις δεν ήταν διατεθειμένες να αντιδράσουν στη γερμανική προκλητικότητα και να ρισκάρουν έναν νέο πόλεμο (πόσο μάλλον για τη Ρηνανία). Κάθε Δύναμη είχε τα δικά της συμφέροντα και διαφορετικούς λόγους να αποφύγει τη μετωπική σύγκρουση με τη Γερμανία – κάτι που εάν είχε συμβεί τότε, ενδεχομένως να είχε αναγκάσει τον Χίτλερ σε αναδίπλωση.

Στη Μεγάλη Βρετανία η κυβέρνηση συνεργασίας υπό τον ηγέτη των Τόρις Στάνλεϋ Μπάλντγουιν κινούνταν ήδη στη λογική του «κατευνασμού» με στόχο την αποτροπή (ή, σύμφωνα με μια άλλη οπτική, την αναβολή)⁴ ενός νέου πολέμου. Οι παράγοντες που υπαγόρευαν την πολιτική αυτή –η οποία κατέστη η «επίσημη» βρετανική πολιτική έως την άνοιξη του 1939– ήταν πολλοί. Πρώτον, αρκετοί Βρετανοί πίστευαν ότι η Συνθήκη των Βερσαλλιών υπήρξε «σκληρή» και «άδικη» για τους Γερμανούς και ότι οι στόχοι του Χίτλερ ήταν περιορισμένοι και εν μέρει δικαιολογημένοι, τουλάχιστον όσον αφορά τη Ρηνανία και την ενσωμά-

---

4 Norrin M. Ripsman and Jack S. Levy, «Wishful Thinking or Buy Time?: The Logic of British Appeasement in the 1930s», *International Security* 33:2 (2008), σσ. 148-181.

τωση των γερμανόφωνων πληθυσμών της ανατολικής και της κεντρικής Ευρώπης στο Γ΄ Ράιχ. Δεύτερον, η αύξηση των στρατιωτικών δαπανών και η επιτάχυνση του επανεξοπλισμού προσέκρουαν όχι μόνο στα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η Βρετανική Αυτοκρατορία μετά την κρίση του 1929 και την παγκόσμια ύφεση που αυτή πυροδότησε, αλλά και στις αντιστάσεις ενός πανίσχυρου φιλειρηνικού κινήματος που αντιμετώπιζε με τρόπο ενδεχόμενη αναβίωση της δραματικής εμπειρίας του 1914-1918. Τρίτον, η άνοδος του ιαπωνικού επεκτατισμού στην Άπω Ανατολή (όπου διακυβευόνταν ζωτικά βρετανικά συμφέροντα) είχε προκαλέσει την έντονη ανησυχία του Λονδίνου, που ήθελε να αποφύγει το ενδεχόμενο «διμέτωπου» αγώνα σε Ασία και σε Ευρώπη. Τέταρτον, πολλοί Συντηρητικοί θεωρούσαν την άνοδο του κομμουνισμού ως τη μεγαλύτερη απειλή για το κοινωνικό καθεστώς της Ευρώπης (ακόμα μεγαλύτερη και από τον φασισμό) και αντιμετώπιζαν τη Γερμανία ως «ανάχωμα» στην «επιθετικότητα» της ΕΣΣΔ – γι' αυτό και θα έπρεπε σε κάποιον βαθμό να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις του Χίτλερ. Τέλος, μετά την κατάρρευση του συστήματος της συλλογικής ασφάλειας και της ΚτΕ, οι βρετανικές κυβερνήσεις του 1935-1939 αισθάνονταν ότι ο «κα-

τευνασμός» ήταν η μοναδική ρεαλιστική πολιτική που τους απέμενε – το γεγονός ότι η ίδια η Βρετανία είχε συμβάλει στην απαξίωση της ΚτΕ δεν άλλαζε την ουσία του επιχειρήματος.

Υπό την επήρεια αυτών των συλλογισμών, το Λονδίνο όχι μόνο δεν αντέδρασε στις γερμανικές παραβιάσεις μετά το 1933, αλλά τον Ιούνιο του 1935 υπέγραψε Ναυτικό Σύμφωνο με τη Γερμανία, «συναινώντας», κατά κάποιον τρόπο, στην παραβίαση της Συνθήκης των Βερσαλλιών, η οποία έθετε περιορισμούς στους γερμανικούς εξοπλισμούς. Στο ίδιο πλαίσιο (δηλαδή της πολιτικής του «κατευνασμού»), η βρετανική κυβέρνηση δεν καταδίκασε την επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας (ο βρετανικός Τύπος έγραψε ότι οι Γερμανοί είχαν κινηθεί «στον δικό τους πίσω κήπο»), αλλά αντίθετα προσπάθησε να «μπλοκάρει» οποιαδήποτε γαλλική ενέργεια που θα έθετε σε κίνδυνο μια νέα συμφωνία με τον Χίτλερ. Όπως επεσήμανε χαρακτηριστικά στις 26 Μαρτίου 1936 στη Βουλή των Κοινοτήτων ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Άντονι Ήντεν, «στη σκέψη μας βρίσκεται διαρκώς ο κατευνασμός του συνόλου της Ευρώπης».⁵

---

5 P. M. H. Bell, *The Origins of the Second World War in Europe*,

Ενώ η Βρετανία ήταν αποφασισμένη να μη ρισκάρει έναν νέο πόλεμο με τη Γερμανία, η Γαλλία βρισκόταν αντιμέτωπη με τα δικά της αδυσώπητα εσωτερικά προβλήματα, που είχαν ισχυρό αντίκτυπο και στην εξωτερική της πολιτική. Η παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1929 είχε «αποδιοργανώσει» το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, η οποία στα μέσα της δεκαετίας βρέθηκε στη δίνη μιας παρατεταμένης κυβερνητικής κρίσης. Ακριβώς σε μια τέτοια περίοδο ακυβερνησίας βρισκόταν τον Μάρτιο του 1936, όταν ο Χίτλερ διέταζε τα στρατεύματά του να παραβιάσουν την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας, με την «προσωρινή» τότε γαλλική κυβέρνηση του Αλμπέρ Σαρρώ να μη διαθέτει τα αναγκαία αντανakλαστικά αλλά και τη «νομιμοποίηση» να αντιταχθεί με τη δύναμη των όπλων στη Γερμανία.⁶

Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα της Γαλλίας δεν ήταν η ακυβερνησία αυτή καθαυτή αλλά η έλλειψη της αναγκαίας εθνικής συνοχής. Στα μέσα της δεκαετίας του 1930 η γαλλική κοινωνία βίωσε μια περίοδο έντονης «πόλωσης» – κάτι που, όπως αποδείχθηκε,

---

London: Longman, 1997, σ. 236.

⁶ Στο ίδιο, σσ. 150-151 και 235.

είχε επιπτώσεις στον διεθνή προσανατολισμό της χώρας, με τα γαλλικά κόμματα να μην μπορούν να διαμορφώσουν μια ξεκάθαρη εξωτερική πολιτική και μια ενιαία στάση έναντι της Γερμανίας και της ΕΣΣΔ. Από τη μία πλευρά, η γαλλική Δεξιά και κυρίως οι φασιστικές δυνάμεις συνέβαλαν στη δημιουργία ενός τεταμένου κλίματος εθνικισμού, ξενοφοβίας, αντισημιτισμού και «άγριου» αντικομμουνισμού. Από την άλλη, η απόφαση της Αριστεράς και της άκρας Αριστεράς να συνεργαστούν κατά το πρότυπο των (υποκινούμενων από τη Μόσχα) Λαϊκών Μετώπων προκάλεσε πραγματικό τρόμο και «αμυντικά» αντανάκλαστικά στη (διαιρεμένη από το 1934) Δεξιά, που ανησυχούσε για το ενδεχόμενο ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος και πρόσδεσης της Γαλλίας στο σοβιετικό άρμα. Ο «εφιάλτης» αυτός της συντηρητικής Γαλλίας φάνηκε να πραγματοποιείται τον Μάιο του 1936, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF), το Σοσιαλιστικό Κόμμα και το Ριζοσπαστικό Κόμμα της Γαλλίας υποστήριξαν τον σχηματισμό κυβέρνησης Λαϊκού Μετώπου υπό τον Λεόν Μπλουμ.⁷

---

7 Ian Kershaw, *Στην κόλαση των δύο πολέμων: Ευρώπη, 1914-1949* (μτφρ. Ελένη Αρσενίου), Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2015, σσ. 235-238.

Η δικτατορία Μεταξά δεν ήταν επιγέννημα μόνον του αδιεξόδου ενώπιον του οποίου βρέθηκε ο πολιτικός κόσμος το 1936, αλλά υπήρξε η κορύφωση ενός φαινομένου –του Εθνικού Διχασμού– που ταλάνισε την Ελλάδα για τουλάχιστον δύο δεκαετίες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η επιβολή του μεταξικού καθεστώτος υπήρξε μια αναπόφευκτη εξέλιξη. Η κατάρρευση του κοινοβουλευτικού συστήματος ήταν ένα σενάριο που στα μέσα του 1936 συγκέντρωνε αρκετές πιθανότητες, αλλά μπορούσε να αποφευχθεί.

Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να δώσει απαντήσεις σε μια σειρά από ερωτήματα σχετικά με τις συνθήκες υπό τις οποίες επιβλήθηκε η δικτατορία Μεταξά: Σε ποιον βαθμό η κρίση νομιμοποίησης του δημοκρατικού πολιτεύματος των ετών 1915-1935 καθιστούσε αναπόφευκτη τη διολίσθηση της Ελλάδας σε μη κοινοβουλευτικές λύσεις; Ποια ήταν η σημασία του αποτακτικού ζητήματος στην πορεία προς τη δικτατορία; Μπορούσαν τα πολιτικά κόμματα να βρουν λύσεις κυβερνησιμότητας εντός του υφιστάμενου κοινοβουλευτικού πλαισίου ή μήπως το αποτέλεσμα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου καθιστούσε αδύνατη τη συγκρότηση κυβέρνησης συνεργασίας; Για ποιον λόγο το Κόμμα Φιλελευθέρων υποστήριξε, αρχικά (και σε κοινοβουλευτικό πλαίσιο), τη «λύση» Μεταξά; Ήταν υπαρκτός ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», τον οποίο επικαλέστηκε ο Μεταξάς για να δικαιολογήσει την εκτροπή της 4ης Αυγούστου, ή αποτελούσε πρόφαση για να εκμαιεύσει τη συναίνεση του βασιλιά Γεωργίου Β' στην εγκαθίδρυση δικτατορίας;

ISBN:978-618-03-2985-8

9 786180 329858

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82985

metaixmio.gr